

A tanulás és az iskolás gyermek motívuma a szolnoki művésztelep festészetében

A hazai pedagógiai szaksajtóban a műalkotások gyermekkor-történeti szempontú elemzésének nincsenek kiterjedt hagyományai, eltekintve Pukánszky Béla (2001), Péter Katalin (1996) és Endrődy-Nagy Orsolya (2013) tanulmányaitól. Jelen dolgozatban jómagam is hasonló jellegű feladatra vállalkozom – írásom tárgya: a tanulás és az iskolás gyermek motívuma az alföldi iskola festészetében. Kutatásom célja, hogy a társadalmi élet aspektusainak (*Sztompka 2009: 45–51.*), az antropológiai tér különböző elemeinek, valamint a jellemző motívumok, attribútumok mögött megbúvó érzületek, attitűdök és eszmények (*Panofsky 2011: 254–257; Géczy 2010: 203,207*) vizsgálatán keresztül rávilágítsak a paraszti társadalomban munkálkodó gyermekszemlélet néhány lényeges elemére.

Az iskola és a tanulás megítélése a paraszti társadalomban

Az archaikus paraszti közösségekben a szülők nem tulajdonítottak nagy jelentőséget az iskolának, hiszen az erkölcs faluhelyen minden ízében a munka és a szorgalom köré szerveződött. Fontosnak tartották, hogy a gyerek elsajátítsa az alfabetikus ismereteket, ezután azonban már csak télen küldték be az iskolapadba, hiszen máskor szükség volt a segítségére a földön. Az iskolát ezért gyakran „téli iskolának” nevezték (*Bodovics 2011: 11*). A parasztember gyermekében nem a jövő értelmiségét vagy „úriemberét” látta, hanem dolgozó parasztot, ezért meg is szólták a tanulni kívánó fiút „urizálása” miatt (ld. *Erdei 1938: 5.*).

A szülők gyakran nehezteltek gyermekük túlfeszített iskolai életére, hiszen munkarejét igényelték a földön, de azt is sajnálták, hogy kevesebb ideje jut bandázásra (*Vasas 1993: 40*). Az anyagi gondok (pl. ruháztatás) is gátját jelentette a beiskolázásnak, s ezzel együtt a mobilitásnak (erről részletesebben ld. *Vasas 1993: 82*). Olykor a gyermekek még mezítláb is elmerészkedtek az iskolába, hogy legalább télen az iskolapadban ülhessenek a többiek között (*Vasas 1993: 82*), ugyanakkor többnyire a gyermek maga nem érezte

önként vállalt tevékenységnek az iskolai célú tanulást (Katoná 1992: 25). Megjelenésének oka gyakran a társaságkeresés, illetve a beilleszkedés vágya volt (ld. Móricz 2014: 292).

Az iskolai oktatás-nevelés kezdettől fogva kényszerítő jellegű volt, s mind általánosabbá válásával egyre szigorúbbá vált. A gyermekek részéről a tanulás korántsem volt önkéntes, hiába csalogatták őket a *Gergely-járással*, a szegényebb szülők pedig többnyire nem szívesen engedték gyermeküket iskolába. A gyermekek tartottak az iskolától és nem is érezték hasznosnak. Volt, aki szégyellt vászonzubbonnyban járni, s a verést sem szerette. Az apák sem erőltették gyermekeiket iskolába, hiszen úgy tartották: „*aki a kanászságból meg nem él, kevés annak a Dárius kincse is! Többet ér a választási malac, mint az ábécé. Ki miben született, abban maradjon*” (Kiss 1939: 8). Hogy miképp viszonyultak a szülők az iskolához a pusztán, arról Illyés Gyula is értékes leírást ad *Puszták népe* c. szociográfiájában (1936). „*Az iskolát általában a szülők sem szenvedhették, valami távoli, az ügyeket közről nem ismerő hatalom okvetetlenkedésének tartották. Az iskolátogatásért a gyerekek nem kaptak napszámot, a borsóböngészésért kaptak.*” (Illyés 2003: 199)

Az esztelneki szülők szintén nem törődtek a tanítatással, sok gyermek hiányzott a mezei munkák időszakában. Gyakran csak télen kezdték az iskolát a „nebulók”, de volt, hogy még akkor sem, ha nem volt megfelelő téli ruhájuk, ezért aztán otthon kellett maradniuk. Esztelneken a legtöbb nem végeztek el többet két-három osztálynál, amelynek egyik oka a családonkénti nagy gyermeklétszám volt. A gyermekek nem igazán lelkesedtek a tanulásért, s keserűen fogadták, ha szüleik tanulni küldték őket, sokan még ilyenkor is csak az iskola mellé jártak, így aztán sokan csak katonakorukban tanultak meg írni. Azonban voltak szülők, akik áldozatot is készek voltak hozni gyermekeik tanítatásáért, bár ez ritka volt, a kiszabott bírsággal pedig a szegényebb szülők nem törődtek, mivel úgysem tudták behajtani rajtuk (Gazda 1980: 100; Bartha Károly korabeli szakíró idézi Gazda 1980: 411).

A tanulás megjelenítése az alföldi iskola festészetében

A századfordulón faluhelyen nem jelentett különösebb értéket a tanulás, különösen a szegényparaszti családok számára, ugyanakkor a középparaszti családokban már ekkor is fontosnak tartották a szülők gyermekeik tanítatását. A korabeli képzőművészeti interpretációkon iskolában ülő gyermeket mégsem látni, ám ennek már csak az is oka lehet, hogy a festő számára mintegy nem kínálkozott magától adódó antropológiai terepként az osztálytermi környezet. Az a tény azonban, hogy a művészek néhány esetben már otthon tanuló gyermekeket ábrázoltak, az iskolai tanulás felértékelődésére enged következtetni, s ezzel együtt arra, hogy a polgári átalakulás (paraszti polgárosulás) bizonyos eredményei – ha jelentős akadályokba ütközve is – elértek a pusztára is. Bizonyos ábrázolásokon a tankönyv, az iskolás gyermek motívuma is az iskolai tanulás jelentőségének felértékelődésére utal.

Bihari Sándor (1855-1906)

Programmbeszéd. *Programmbeszéd* c. festményét (1891; olaj, vászon, 75x127,3 cm, MNG; 1.) 1891 augusztusában kezdte el készíteni, nem sokkal pesti „telelése” és olaszországi útja után. A vázlatokat Szolnokon készítette, de magát a képet, mely „*a magyar falu osztálytagozódását*” mutatja be „*kritikai éllel*”, a *Városligetben* alkotta meg, 1891 telén

(Szelesi 1956: 115). A művészt ekkortájt – szolnoki jelenlétének, *Deák-Ébner* példájának köszönhetően – a „szabadban való világitás” problémája foglalkoztatta, „a kívül tobzódó napsugár és az eresz alatti félhomály ellentéte” (ld.; „Varróban”; Fónagy 1906). A lokális színek mellett a fényszínnek rögzítésére törekedett, a pillanatnyi benyomások, vagyis a természeti tünemények visszaadására a tárgyakon, a drapériákon és a föld felszínén egyaránt. Ez mondható el *Programmbeszéd* c. képéről is, még ha a plein air sajátosságai nem is érvényesülnek oly meggyőző erővel, mint például a *Varróban*, a *Nap játéka* vagy a *Szabad ég alatt* c. festményeken, melyek kapcsán Fónagy Béla így írt: „Finom, szürke őszi levegő borul az alakokra, csupa halvány szín, csak itt ott bukkan elő egy két mándli, piros szoknya az is tompítva, mint a háttérrel képező ház sárga színe” (Fónagy 1906). A kép festői felfogása, plein air jellege okán már-már naturalistának tetszik, ám a vásznon határozottan tetten érhető típusteremtő tendencia, illetve a tágabb társadalmi metszet kijelölése és a kritikai hangvétel okán közelebb áll a realizmushoz.

(1.) Bihari Sándor: Programmbeszéd, 1891

A képet az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1902–3. évi Téli Kiállításán megvásárolta a Királyi Palota (Lyka szerk. 1903: 59–80), majd bizonytalan ideig az Első Hazai Takarékpénztár egyesületének falán állt (Hajnal 2003). Ma a Magyar Nemzeti Galéria őrzi (Krén & Marx szerk. é. n.). A mű egy 1880-as

években elhangzott „programmbeszédet” örökít meg, melyet a parasztokból álló közönség szemlátomást gyanakvással és ellenállással fogadott. Ez a magatartás a formálódóban lévő falusi mentalitásra utal, mely akkoriban a szocializmus különböző falusi hajtásainak (pl. agrárszocialista mozgalmak) velejárója volt, s mintegy előre jelezte a paraszti polgárosulás (ld. Kósa 1990: 56–57) megkésztet folyamatát.

Bihari Sándor életképe, mely „derűs gúnnyal pellengérezte ki a választási rendszert” (Ara-di 1970: 49) a maga idejében óriási sikert aratott – az elismerés az állami képmutatás leleplezésének szólt. A képen teli fénnel megfestve látható a szónokló képviselő, akit körülötte a helység tekintélyszemélyei (a „falusi intelligencia” képviselői) támogatnak jelenlétükkel; a pap is közöttük található. A politikust bizalmatlankodó, gyanakvó parasztemberek tömege veszi körül – ők már kezdenek saját eszközzel gondolkodni, kezdenek a maguk urává lenni (Oelmacher 1970: 15–16; Fónagy 1906). A képviselő egy székről magasodik a „nép” fölé, ez által már-már ingatagnak érződik hatalma („nép fölé magasodása”), hiába próbál öszinteséget és változtatni akarást demonstrálni nonverbális kifejezési formákon keresztül (szívre tett kéz, jövőbe mutató ujj). A „derekas”, egyenes hátú parasztnak feszült figyelemmel, fürkésző tekintetekkel nézik és hallgatják a képviselőt; elől, némelyikük hátul, illetve elől összekulcsolt kezekkel áll, hátul pedig némelyik csoportban az emberek egymás közt tárgyalják ki az eseményeket. A festmény a mind öntudatosabbá és önállóbbá váló nép történetéből ragad ki egy érzékeny pillanatot, s a mű ezen a ponton rokonítható Révész Imre *Panem!* (1899), Munkácsy Mihály *Sztrájk* (1895) és Kernstok

Károly Agitátor a gyár kantinjában (1897) c. festményével (ld. *Aradi* 1970: 44–52). E képek háttérben az a korhangulat munkált, amely az agrárszocialista mozgalmakat szülte, amelyek a Viharsarok környékéről indultak el, ahol a nagyarányú szegényparaszti réteg aratósztrájkokban, helyi zendülésekben fejezte ki elégedetlenségét. A falusi munkásmozgalom 1889-ben kezdődött, 1894-re pedig már Hódmezővásárhelyre is elért a hullám, ahol Szántó Kovács János terjesztette elő a földmunkásság követeléseit. A zúgolódások következtében a kormány 1894-ben az egész Alföldön kivételes állapotot rendelt el (*Szabó* 2001).

A képen elől iskolás fiú áll, aki mintegy mellékesen csapódott a „plebshez”. Felemelt fejével élénken figyeli a szónokot: társadalmi jelenléte, a közösségi folyamatokban való csendes, szemlélődő részvétele, illetve a beszéd iránti érdeklődése társadalmi előgyakorlatként jelenik meg a személyiségfejlődés folyamatában, mely nagy jelentőséggel bír a világnézeti formálódás, az értékiszocializáció szempontjából. A fiú hangsúlyos szerepe a kompozícióban vitathatatlan. Kezében a tankönyv motívuma – mint a polgári modernizáció szimbóluma – kissé kitünteti őt a „tömegből”. Sőt, talán az is elképzelhető, hogy a festő a jövő letéteményeseként festette a tömeg élére ezt a fiúalakot. A gyermek kezében a tankönyv nem pusztán iskolás voltára utal, hiszen e motívumon keresztül azt kívánta jelezni az alkotó, hogy immár egy új fejlődési szakaszba lép (vagy kell lépnie) a magyar társadalomnak, melyben a tudás már nemcsak az elit privilégiuma, hanem mindenkié. Talán ő az a gyermek, akire a jövőt bízni lehet, s talán ingjének fehérje is az ártatlanság, az „újrakezdés”, a jövőbe vetett hit szimbólumaként jelenik meg ebben a kontextusban. Az iskolás fiúgyermek alakja révén mintha már előrevetülne itt „a gyermek mint a jövő építőmestere” (*Németh* 2002: 21–23) szólam a reformpedagógia dokumentumaiból. Mindenestre a fiú itt a „népi folytonosság” (vö. *Pukánszky*, 2004: 292) zálogaként jelenik meg, az iskoláztatás pedig egyszerre jelzi a parasztság mind öntudatosabbá válásának tendenciáját, a polgári modernizáció folyamatát, s egyúttal a szocialista mozgalmak hatásait is érzékeltetik, hiszen annak törekvései összefonódtak a népművelés szándékával is. Ugyanakkor a képen az iskolás fiú alakján kívül más gyermekalakok is láthatók: a háttérben két suhanc, egyikük zászlót lengetve, kissé, mintha lelkesednének, míg a ház kerítése mögött egy kicsi gyermek kíváncsiskodik.

A képen jelen van a Bihari életművében megszokott tárgyi-leíró jelleg, de itt már érzékelhetőek a plein-air tanulságai is; a festő óvatosan próbálta összeegyeztetni a modern festészet eredményeit a honi közönség ízlésbeli korlátaival. A mű már csak e szempontból is a paraszti polgárosulás jelenségekörébe ágyazódik, nemcsak témájában. A kép párhuzamba állítható Arany János A régi panasz c. versével (1877) is, amelyben a költő önkéntes hallgatás után beszámol a kiegyezés által őt ért sérelemeről. E képen is az elégedetlenség és az érdeksérelem hangja szólal meg, ám itt a kiábrándulás és az elfordulás helyett a bátor szembenézés attitűdjével, illetve a parasztság elégedetlenségével, haragjával szembesülünk, mely, mint már e képen is érzékelhető, idővel átcsapott társadalmi aktivitásba. Ugyanis, mint tudjuk, az agrártársadalom tevékenyen is kivette részét abból a törekvésből, mely a földkérdés és a politikai jogok rendezésére, illetve a kiszolgáltatottság megszüntetésére irányult (*Szabó* 2001).

Fényes Adolf (1867-1945)

Reggeli lecke. Bihari Sándor Programbeszéd (1891; 1.) és Fényes Adolf Parasztszoba három gyerekkel (1907) c. festményével szemben közvetlenül tanulási folyamatot ábrázol Fényes Adolf Reggeli lecke (1904; eredetije szénrajz;¹ 2.) c. életképe. A rajzon látható, egészen aprócska kislány most kezd ismerkedni az olvasással, tartása és tekintete átélésről, erőfeszítésről tanúsít minket. Az asztalhoz nagyon közel ül, egészen ráhangolódva a leckére, kissé ökölbe szorított kezei is az összpontosítást mutatják. A tanulás mintegy szertartásosan átélt tevékenységként jelenik meg. Az asztalra előkészített bögre is erre a szertartásos jellegre utal, ahogyan a kislány egész testtartása, kezeinek tartása, tekintete is ezt a jeleget erősíti, akárcsak réteges ruházata, „felöltözöttsége”. A gyermekalak profilhoz közeli beállítására még inkább hangsúlyozza a tanulás szertartásos voltát. Az olvasó kislány alakja kapcsán konstataálhatjuk a mértékletesség és az önfegyelem erényének működését, mely tanulási, olvasási tevékenysége nyomán mind jobban kifejlődik, körvonalazódik (ld. *Riesman* 1996: 149). Ezek a magartatás-motívumok a belülről irányított társadalom (ld. *Riesman* 1996: 67–70.) felé való átmenetre vagy *Kósa László* szavaival élve a „*paraszti polgárosulás*” (ld. *Kósa* 1990: 56–57) folyamatára utalnak. A falon függő kép – még ha nem is látjuk, mit ábrázol – talán arra utal (mutatva a paraszti polgárosulás jeleit – ld. *Kósa* 1990: 55–57), hogy a család, ahonnan e kislány való, módosabb származású.

(2.) Fényes Adolf: Reggeli lecke, 1904

A képen érződik, a tanulás jelentős folyamat a személyiségfejlődés szempontjából, ugyanakkor annak szertartásos jellege révén jól illeszkedik a paraszti hétköznapiak rendjébe, elősegítve az önfegyelem épülését. Amennyiben a gyermek Bibliát, zsoltárt vagy egyéb vallási tárgyú, célú szöveget olvas – márpedig ez, tekintve a néprajzi leírásokat (ld. *Jávor* 2000: 603–604.; *Protestáns Arany ABC* [Szuha] 1899: 948–952]; *Gazda*, 1980: 99–100; *Illyés* 2003: 193), valószínű –, elmondhatjuk, hogy a falusi értékrend konzerválása szempontjából is nagy jelentőségű az ábrázolt aktus, mely révén mind közelebb kerül annak a szakrális világnak a fogalmihoz, üzeneteihez, melybe beleszületett. A kislány egész lényé alázatosságot, szerénységet áraszt, a rajzon megfigyelhető tevékenysége talán még inkább konzerválja személyiségének e vonásait.

E képen felfedezhetjük a gyermektanulmányi mozgalom áttételes hatását is. Az *Új Iskola* pl. nagy hangsúlyt helyezett a gyermeki figyelem, érdeklődés, emlékezet, önálló munkavégzés és felfogóképesség vizsgálatára, illetve olyan „akarati tényezők” elemzésére, mint amilyen a koncentráció, a munkában való kitartás és a kötelességtudat (*Szűcsné Molnár* 2000). Mindezen irányú megfigyelés a tárgyalt képen is érvényesül, a művész „*gyermektanulmányi*” érdeklődését pedig a gyermek lényé felé való közelítés, illetve a képkiívágásos megoldás már eleve érzékelhetővé teszi. Végül, a rögzített akarati sajátosságok, valamint a gyermek lényén merev testtartásán érződő önfegyelem megint csak a

¹ *Művészet* 1904. No.1. p. 20.

paraszti polgárosulás folyamatával összefüggő mértékletesség erényére, a puritán etika, illetve mindezzel együtt a „fegyelmező idő” paradigmájának (Foucault 1990: 203–210) térhódítására utal.

Képjegyzék

Bihari Sándor (1855–1906): Programbeszéd. 1891, olaj, vászon, 75x127,3 cm, jelezve jobbra lent: **Bihari Sándor**; MNG. – Krén & Marx szerk., é. n. Fényes Adolf (1867–1945): Reggeli lecke. 1904. Eredetije szénrajz. – *Bálintné Hegyesi* (szerk.), 1992, képmelléklet.

IRODALOM

- ARADI N. (1970) *A szocialista képzőművészet története*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Arany János összes költeményei*.
- BÁLINTNÉ HEGYESI J. (1992) *Fényes Adolf festőművész munkássága 1867–1945*. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok.
- BODOVICS É. (2011) *Gyermekélet és gyermekhalál a paraszti társadalomban*. Zempléni Múzsza /No. 1. 5–19.
- ENDRŐDY-NAGY O. (2013) Középkori gyermekkép-narratívák? In: Kozma Tamás & Perjés István (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban. A munka és nevelés világa a tudományban.*, MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság – Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. pp. 267–288.
- ERDEI F. (1938) *Parasztok*. Athanaeum, Budapest.
- FÓNAGY B. **Bihari Sándor**. In: *Művészet 1906. 5. évf. 6. sz.* FOUCAULT, M. (1990) *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat, Budapest.
- GAZDA K. (1980) *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- GÉCZI J. (2010) *Sajtó, kép, neveléstörténet – tanulmányok*. Veszprém – Iskolakultúra, Budapest. pp. 203–213.
- HAJNAL I. (2003) *Az osztálytársadalom*. In: Domanovszky Sándor, Balanyi György, Szentpéteri Imre, Mályusz Elemér & Varjú Elemér (szerk.) *Magyar művelődéstörténet*. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest.
- ILLYÉS GY. (2005) *Puszták népe*. Osiris, Budapest.
- JÁVOR K. (2000) A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Sárkány Mihály & Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest. . pp. 601–692.
- KATONA I. (1992) *Az emberi élet első szakaszának néprajza*. Budapesti Művelődési Központ, Budapest.
- KISS L. (1939) *A szegény ember élete*. Atheneum, Budapest.
- KÓSA L. (1990) *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920*. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen.
- KRÉN E. & MARX D. (szerk. 2012): *Képzőművészet Magyarországon*.
- LYKA K. (szerk. 1903) *Hazai Krónika – Művásár. Művészet*, /No. 1. pp. 59–80.
- NÉMETH A. (2002) A reformpedagógia gyermekképe. In: *Iskolakultúra*. /No. 3. pp. 21–32.
- OELMACHER A. (1970) *Deák-Ébner, Bihari, Fényes*. Képzőművészeti Alap, Budapest.
- PANOFSKY E (2011) *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok*. ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest. pp. 218–233.
- PUKÁNSZKY B. , (2004) *Fejezetek a gyermekkor és a családi nevelés történetéből*. In: Németh András & Pukánszky Béla: *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat, Budapest. pp. 259–330.

- PUKÁNSZKY B. (2001) Gyermekfelfogás a barokk korban. In: Dombi Józsefné & Maczelka Noémi (szerk.): *A barokk kor interdiszciplináris megközelítése a Bach évforduló jegyében – tanulmánykötet*. Szeged, JGYTF Tanárképző Főiskolai Kar Ének-zene Tanszék, Szeged. pp. 52–65.
- SZABÓ D. (2014) Köztörténet. In: Szakács Margit & Székely Júlia (szerk. 2001): *Kettős kötődés. Az Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918)*. Budapest, Enciklopédia Humana Egyesület.
- SZELESI Z. (válogatta) (1956) Részletek Bihari Sándor leveleiből. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956.*, Szegedi Nyomda, Szeged. pp. 103–120.
- SZTOMPKA, P. (2009) *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer.*, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs.
- SZUHAI B. (1899) Arany ÁBC. In: *Sárospataki Lapok XVIII. (.) vol. 46.* pp. 948–952.
- SZŰCSNÉ MOLNÁR E. (2000) *Reformpedagógiai témák a Gyermek c. folyóiratban 1907-1934-ig*. In: Kéri Katalin (szerk.): *Ezerszínű világ (Dolgozatok a neveléstörténet köréből). Mozaikok a nevelés történetéből V.* Pécsi Tudományegyetem – Tanárképző Intézet, Pécs.
- VASAS S. (1993) *A kalotaszegi gyermek. A személyiségfejlődés hagyományai Kalotaszegen.* Kráter Kiadó – Colirom Rt.